

Tutkimus relatiivisanoista

IRMELI PÄÄKKÖNEN: *Relatiivisanan valinta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 481. Savonlinna 1988. 308 s.

Irmeli Pääkkösen väitöskirjatyön tavoitteena on kuvata nykysuomalaisen lehtikielen relatiivipronominien valintajärjestelmä, etsiä piirteitä, joiden perusteella voitaisiin tehdä käyttökelpoisia täsmennyksiä ja tarkistuksia kielenkäyttäjille annettaviin ohjeisiin, sekä kehittää relatiivirakenteiden tarkastelumenetelmää, joka paljastaisi relatiivisanan valinnan kannalta keskeiset seikat. Tutkimus on tervetullut, koska suomen kielen relatiiveja ei ole tähän mennessä käsitelty kovinkaan kattavasti.

Pääkkönen pitää tutkimustaan käytännöllislähtöisenä: kielenkorjaajan silmä on usein osunut ohjeiden vastaiseen käytäntöön ja kirjoittajan epäröintiin. Varsinaisia kielenkäytön neuvoja teoksessa ei ole, mutta useassa kohdin on pohdintaa, josta käsin voitaneen parantella nykyisiä, usein hämäräksi tai puutteelliseksi jääviä ohjeita.

Tekijälle sopii antaa tunnustusta relatiivikonstruktion teorian ja tutkimushistorian monipuolisesta tarkastelusta. Johdannon sisältämien asioiden järjestystä ja paikkaa olisi kuitenkin voitu harkita: tekstiin on jäänyt turhaa päällekkäisyyttä eikä luontevan tuntuista taustan esittelyä yleisemmästä yksityiseen ole saavutettu. Työn metodologian, metodien ja tutkimusstrategian esittely on verraten epäjohdonmukaista ja puutteellista. Kohteita ja tavoitteita on lueteltu useissa kohdin. Ensiksikin on s. 3 eräitä työn alaan liittyviä »kysymyksiä». Ne eivät

kuitenkaan ole varsinaisia tavoitteita eivätkä hypoteesejakaan; selkeimmin tavoitteet esitetään luvussa 1.3. (s. 6—). Huomiota kiinnittää myös se, että jakso »Termeistä ja lyhenteistä» on jo kohdassa 1.2. (s. 5), mikä on aivan liian aikaiselta. Niiden luontevin paikka olisi johdannon lopussa.

Aineistona lehtikieli

Kielenkäyttöön pohjautuvassa ja kielenkäyttöä peilaavassa tutkimuksessa on ratkaisevaa se, kenen tuotoksia tutkitaan. Lähtökohta on kirjoitetussa kielessä, josta on rajattu erityisalueeksi nykysuomalainen lehtikieli. Työssä A-aineistoksi nimettyyn kuuluu kaikki tekijän itsensä keräämä materiaali: siinä on lehtikielen esimerkkien lisäksi hajatapauksia mm. ylioppilasaineista. B-aineisto on sitten tyystin lehtikieltä, Oulun korpusta. Se on ristitty täydennysaineistoksi ja on ilmiselvästi homogeenisempi; niinpä siitä on voitu esittää myös numeerisia tietoja. Tekijä on A-aineistollaan ikään kuin koetellut relatiivisanojen käytön rajoja ja B-aineistolla selvittänyt lehtikielen keskimääräistä edustusta.

Pohtia sopii, miten yhtenäisenä rekisterinä lehtikieltä ylimalkaan voidaan pitää ja mikä arvo siitä tehdyillä laskelmilla siis on. Pääkkösen aineistoon sisältyy näytteitä sanomalehtikielen lisäksi myös aikakauslehdistä. Sanomalehtihän muistuttaa tavarataloa ja pitää sisällään hyvinkin erityyppisiä tekstejä. Esimerkiksi uutisten ja urheiluselostusten erottaminen omiksi alarekistereikseen olisi tietenkin suuresta aineistosta mahdollista,

mutta tässä tapauksessa on ollut tyytyminen yhden rekisterin käyttöön. Keskimääräiset laskelmat sisältävät siis ainakin joitain virhelähteitä. Itse havaitsin esimerkiksi jo pienestä Lauseopin arkiston tekstimäärästä, että hartauskirjoituksissa käytetään huomattavasti yleisemmin kuin muissa tekstityypeissä relatiiviryhmää *se mikä*. Väitöstilaisuudessa tekijä vahvasti epäilyn ja totesi palaavansa tähän ilmiöön myöhemmin.

A-aineiston sekakoosteisuus voi sekin aiheuttaa kriittisiä kysymyksiä, mutta ehkä enemmän kiintyy huomio esimerkkien valintaan. Ajoittain tuntuu siltä, että tekijän seula on ollut kovin harva: peräti outoja, kielitajun kannalta suorastaan mahdottomia tapauksia on ilman varauksia päässyt mukaan. Ihmetystä herättävät mm. esimerkit 13 ja 14 (s. 73), 252 (s. 159), 302 (s. 183): *Housupuvut veivät kävelypuvut lähes esihistoriaan, joista bleiserit ne pelastivat. Joka voitelussa epäonnistui, meni kilpailu hänen kohdaltaan auttamattomasti pilalle*. Vasta sitten kun poikkeuksellisten esimerkkien määrä kasvaa kyllin suureksi, niitä voi nähdäkseni lakata pitämästä yksittäisinä painovirheinä tai lapsuksina ja ounastella todellista variaatiota.

Verbinvalinta hieman hämmentää lukijaa, kun lehtikielen aineistosta todetaan »valikoituneen» 1615 esimerkin joukon. Kyse ei kuitenkaan ole otannasta, vaan kyseessä ovat kaikki korpuksen sisältämät, tekijän kriteerien mukaan relatiivisanoiksi kelpuutetut tapaukset. Tältä osin tutkimuksen luotettavuutta ei siis käy epäileminen. Poimintavuodella on epäilemättä myös merkitystä, mutta tarkempi, aikamuuttujan huomioon otava »nykysuomen» analyysi olisi vaatinut paljon suuremman aineiston.

Nykykielen esimerkkien lisäksi Pääkkönen on lainannut varsin paljon vanhaa normatiivista lähteistöä. Yleisotsikkoa »vanhat kieliopit» käyttäen hän on referoinut antamansa tiedon mukaan presetäläläisiä kielioppeja. Kieliopit ja kielenoppaat avaavat normatiivisen näkökulman, mutta paikka paikoin näiden

virkkeistöä käytetään oudohkosti vain neutraalin esimerkkiaineiston funktiossa. Saatetaanpa nykykielen esimerkistö joissain kohdin unohtaa kokonaan, kuten s. 169–170. Vanhat kieliopit ovat ilmeisestikin työn aiemmassa vaiheessa olleet tekijän keskeisen kiinnostuksen kohteena ja jopa vaikuttaneet esille otettuihin asioihin; esim. s. 63 todetaan oireellisesti: »Tarkoituksenmukaisinta olisi ollut kokonaan luopua K-esimerkkien [*ke-* ja *ku-*vartaloista muodostetut relatiivisanat] tarkkailusta, ja näin olisin tehnytkin, ellei K-relatiivia olisi esiintynyt veraten runsaasti vanhojen kielioppien esimerkistöissä.» Rohkenen myös epäillä Aleksis Kiven teoksista poimittujen, usein kommentoimattomien esimerkkien käyttökelpoisuutta nykykieltä käsittelevässä työssä.

Kielenkäyttäjät ja ohjeet

Irmeli Pääkkösen tutkimus kohdistuu siis »kielenkäyttäjiin» ja heidän teke miinsä valintoihin. Heidät kuvataan toiminnastaan ja kielestään tietoisina, tuotostensa korrektiudesta huolta kantavina. Kunnioittavasti viitataan (s. 273) yli sadan vuoden mittaiseen katkeamattomaan ohjetraditioon. Väliin tuntuu jopa siltä, kuin tekijä pitäisi kielenkäytön ohjeiden vaikutusta itsestään selvänä. Saattaa kuitenkin olla, että tällaisen kielenpiirteen tarkkailussa itse asiassa vain ylioppilaskokelaat ovat ainoa ohjeita vakavasti, ellei suorastaan kuolemanvakavasti pohtiva kirjoittajaryhmä!

Ylioppilasaineiden selvät epärointi-tapaukset osoittavat, että asiaa todella mietitään ja miettiminen kohdistuu yksioikoisen kielenhuollon perinteiden mukaisesti ohjeissa toisteltuun yksityiskohtaan: *joka* vai *mikä*. Mutta kiinnittävätkö kirjoittajat yleensä huomiota yksittäisen relatiivisanan valintaan vai hahmottavatko he mielessään laajemman yksikön, esim. relatiivisidoksen? Mainitaan (s. 283) Arne Olofsoniin viitaten jopa yksittäisten lekseemien voivan houkutella määräpronominin parikseen.

Tähän kiintoisaan aiheeseen soisi tekijän palaavan.

Pääluvusta 3 lähtien Pääkkönen tarkastelee monipuolisesti relatiivisanan valintaan vaikuttavia tekijöitä. Lähtökohdaksi on otettu konventionaalinen käsitys, jonka mukaan kaikki relatiivilauseiksi kieliopeissa luokitellut todella ovat relatiivilauseita. Pääkysymykseksi kohoaa *jo-* ja *mi-*vartaloiden keskinäisen osuuden ja käyttöehtojen tarkastelu. Tekijä ei ole keskittynyt vain formaalisiin seikkoihin kuten relatiivilauseen asemaan tai perinnäisiin lauseenjäsennysongelmiin, vaan myös tärkeille semanttis-pragmatisille seikoille: spesiekselle, relatiivilauseen tyypeille (lisäävä, rajoittava) ja korrelaatin ominaisuuksille on osoitettu niille kuuluvaa huomiota. Ongelmattomat kohdat on lyhyesti kirjattu, mutta kiintoisimpia seikkoja (predikatiivitapauksia, lausetyyppejä) on pitkäänkin pohdittu. Erityisesti on jouduttu käsittelemään kysyvien sivulauseiden ja relatiivilauseiden rajankäyntiä. Tekijä on tehnyt rohkean ratkaisun (s. 57): kriteereinä ovat sekä muodollisen korrelaattisanan puute että hallitsevan verbin merkitys.

Tekijän Christian Lehmanniin nojaava käsitys geneerisyydestä ja indefiniittisyydestä ei käy yksiin oman käsitykseni kanssa (s. 67, 108). Niin sanotuista ratkaisemattomista relatiivilauseista (s. 85—) ei voi tietää, ovatko ne rajoittavia vai lisääviä. Mutta onko sittenkään tapauksia, jotka kontekstissaan todella ovat ratkaisemattomia? Tämä kysymys jää vielä mielestäni hivenen avoimeksi. Superlatiiviva vastena käsittelevä jakso (s. 95—) on hyvin valaiseva ja tuo esille uusia havaintoja. Ratkaisematta jää, onko sellaisella superlatiivilla, joka ei ole välittömästi korrelaattisanan määrittäneä, todella enää vaikutusta relatiivisanan valintaan: *Tästä tiestä tulee Turunmaan saariston uloimmaksi merelle johtava maantie, joka päättyy tulevaan kalasatamaan Itämeren partaalle.* (Esim. 55 s. 103.)

Teokseen sisältyy B-aineiston pohjalta tehtyjä selventäviä laskelmia ja dia-

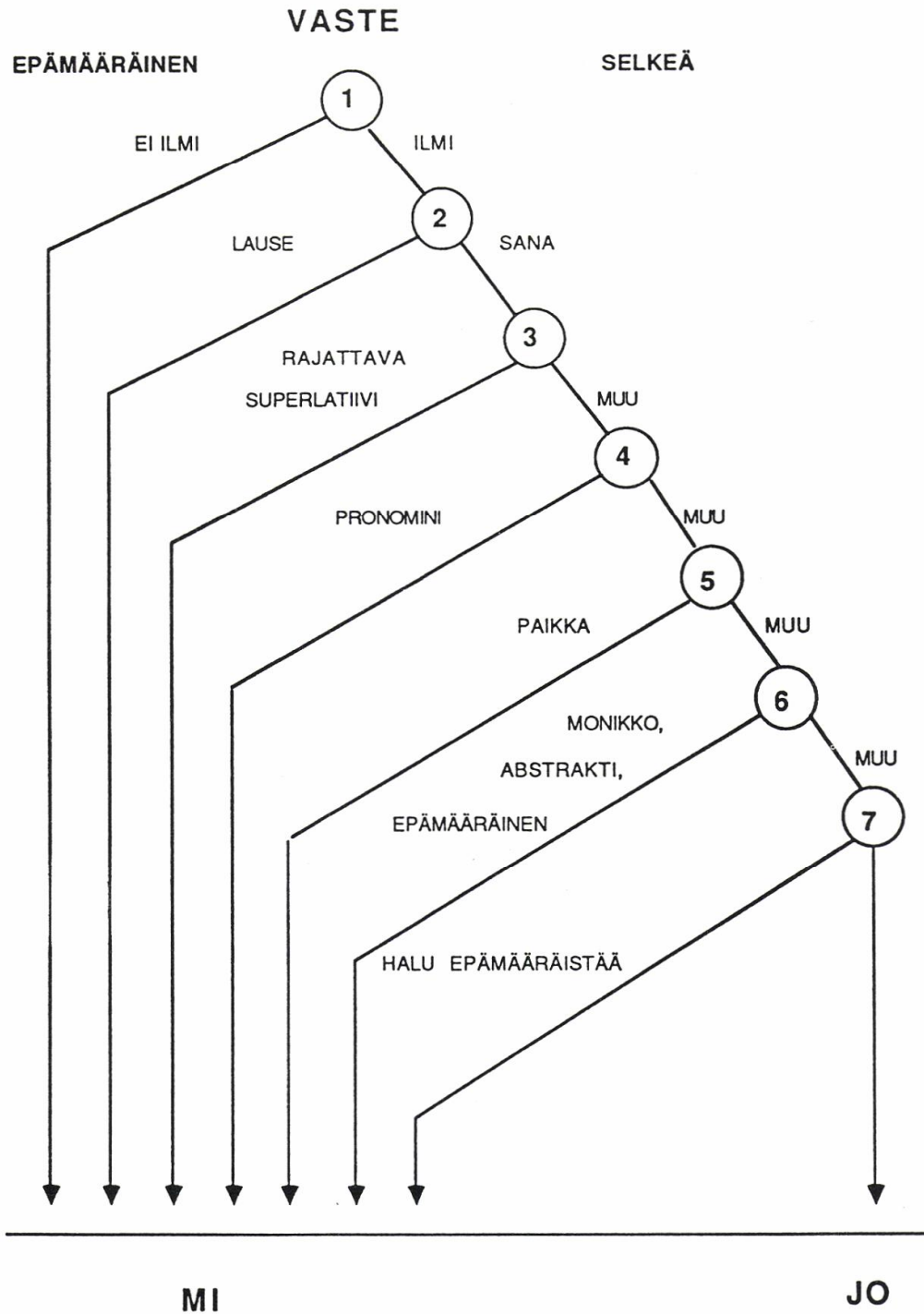
grammeja. Niitä käytetään harkiten ja niiden tehtäväksi nähdäkseni jääkin vain vahvistaa tekijän käsitystä relatiivisanan valintatrendeistä. Joudutaan myös käyttämään fennistiikassa yleisiä taajuuden ilmauksia kuten »jonkinlaisena tekijänä», »tavallista useammin» jne.

Tavoitteet ja niiden toteutuminen

Tekijän asettama tavoite on saada aikaan täydennyksiä ja korjauksia kielenoppaiden säännöstöihin. Useassa kohdin hän onkin voinut osoittaa puutteita. Erityisesti predikatiivin ja superlatiivitausten käsittely on kiintoisaa ja monipuolista. Tavoitteeksi asetetussa relatiivirakenteiden tarkastelumenetelmän kehittämässä on niin ikään onnistuttu. Entä ensimmäiseksi mainittu tavoite kuvata nykysuomen lehtikielen relatiivipronominijärjestelmä miltei sataprosenttisine sääntöineen? Läheskään aukottomaksi ja staattiseksi tuo järjestelmä ei suinkaan ole paljastunut. Niinpä tekijä tyytyy pehmeään, osin intuitiiviseen päälinjojen tarkasteluun ja tuo esille relatiivisanan valintaan eniten vaikuttavia tekijöitä ilman selvää hierarkiaa. Tutkimustulosten pohjalta on syntynyt seuraava valintakaavio (s. 124).

Se ei myöskään ole hierarkkiseksi tarkoitettu, mutta on joka tapauksessa valaiseva tapa selventää niitä seikkoja, jotka vaikuttavat lisääntyneeseen *mi-*pronominin käyttöön.

Teoksen kieli on ilmeisen tarkoituksellisesti puhdistettu usein kieltämättä tarpeettoman tuntuista anglistissävyysestä ammattiterminologiasta. Ratkaisu helpottaa ehkä joidenkin lukijoiden vaivaa, mutta joskus tuntuu termiluuta heiluneen ehkä turhankin rivakasti. Edes sanaa *pragmatiikka* ei teoksesta tapaa, vaikka se itse asiassa on hyvinkin pragmaattinen. Esim. sivulla 132 puhutaan vain »yleisestä tietämyksestä» sellaisten sanojen kuin *Jumala*, *aurinko* ja *maapallo* yhteydessä, vaikka tapana on puhua juuri pragmaattisesta tiedosta.

Kirjat mielletään nykyisin usein lyhytikäisiksi kertakäyttötuotteiksi. Ehkäpä ei siis ole mitään mieltä puuttua formaalisiin painoteknisiin seikkoihin kuten kirjasinlajien käyttöön, marginaaleihin, sivunumerointiin ja taittoon. Tässäkin kirjassa havaittavat puutteet eivät ole yksittäinen ilmiö, vaan seuraus siitä valitetta-

vasta asiintilasta, että kustantajat ja kirjapainot ovat tehokkuus- ja säästämiskaavimusten paineessa siirtäneet laadontatyön kirjoittajille. Kehitys ei 500-vuotiaan kirjamme kannalta ole aina edistystä; tekstinkäsittelylaitteet eivät kätevyystään huolimatta tuota totutun kaltaista ulkoista lopputulosta. Kun

painotuote humanistisilla aloilla on keskeisistä keskeisin tutkimuksen käyttöesine, päämäärä ja usein ainoa konkreettinen julkinen osoitus tehdystä työstä, ei soisi tason ainakaan enää laskevan. Sisältö on muotoa tärkeämpi, mutta tiedon tulvassa muodollakin on merkitystä.

Edellä esittämästäni ei ehkä kyllin hyvin käy ilmi, että Irmeli Pääkkönen on verrattain hyvin onnistunut taiteilemaan normatiivisen aineiston, heterogeenisen lähdeaineiston ja teoreettis-käytännöllisen pohdinnan välimaastossa ja monipuolisesti valaissut paitsi relatiivisanojen, myös koko relatiivikonstruktion olemusta ja esittänyt uusia näkemyksiä. Toivottavasti hänellä on mahdollisuus käsitellä tarkemmin nyt vielä avoimeksi jääneitä kysymyksiä ja muuntaa tekemiään huomioita normatiivisiksi ohjeiksi.

M. K. SUOJANEN